

Котляр Ю. В.,
доктор історичних наук, професор,
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна
E-mail: K-555552@yandex.ru

СЕЛЯНСЬКІ РЕСПУБЛІКИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ: ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ

В статті подана класифікація селянських республік Наддніпрянської України за політичною приналежністю та напрямам повстанської боротьби. Селянські республіки були найвищою формою організації селян у роки Української національно-демократичної революції. Проте вони не мали ні економічних, ні територіальних засад, щоб стати окремими державами. Головне їх завдання – об'єднання селян на боротьбу з різними ворогами.

Переважали серед них національні позиції, проте, з певними варіантами: уенерівський (Холодноярська республіка, Мліївська республіка, Врадіївська Хліборобська республіка, Медвинська республіка) та націонал-соціалістичний (Висунська народна республіка). Крім того були республіки з радянсько-більшовицькою орієнтацією (Баштанська, Летичівська (Меджибізька)), анархо-махновською (Чигиринська) та бандитсько-кримінальною (Пашківська республіка).

Стосовно напрямів повстанської боротьби, то частина республік змінювали свої «ворогів», в залежності від військово-політичної ситуації в регіоні. Але в загальних рисах, можна визначити такі напрями: антибільшовицький (Холодноярська республіка, Мліївська республіка, Врадіївська Хліборобська республіка, Медвинська республіка), антиденікінський (Висунська і Баштанська), антиукраїнський (Пашківська, Чигиринська, Летичівська (Меджибізька) республіки).

Ключові слова: селянські республіки, повстанський рух, політика, революція, Наддніпрянська Україна.

Селянське питання в Україні належить до категорії «вічних» і актуальних для будь-якого часу. В його контексті, важливою і маловивченою проблемою є необхідність дослідження селянських республік, які виникали в роки Української національно-демократичної революції і боролися проти різних влад. **Селянські республіки – це найвищий етап розвитку повстанського руху, який організаційно оформився у структури державного типу.** Самоорганізація селян в ті часи зростала разом із посиленням національної свідомості. Проте, селянські республіки, незважаючи на високий рівень органі-

зації, не набули своєї логічної довершеності. Навіть під час збройних повстанських виступів, селяни віддавали перевагу місцевим, а не загальноукраїнським інтересам.

В сучасних історичних дослідженнях описані події в різних селянських республіках, таких як Висунська, Баштанська [8-10; 12], Врадіївська [6; 11], Мліївська [16], Медвинська [18] та Холодноярська [7; 14]. Також зроблено спробу дослідити феномен «множинної суверенності» на прикладі селянських республік [13], проте питання їх класифікації до цього часу не розроблене. Саме йому і буде присвячена наша стаття.

М. Грушевський вважав селянство рушійною силою, яка може реалізувати «народний ідеал справедливості». В своїй роботі «Підстави Великої України» він писав: *«Головною підставою сеї Великої України ще довго, коли не завсіди, буде селянство, і на тім прийдеться її будувати. В довгі часи нашого досвітнього животіння ми все повторяли, що в селянстві і тільки в селянстві лежить будучина, українське відродження і взагалі будучина України. Протягом цілого (19) століття українство і селянство стало ніби синонімами. З того часу, як усі інші верстви зрадили свою національність, від нього черпався весь матеріал для національного будівництва, і на нього покляло воно свої надії: Україна зможе встати тільки тоді, коли встане сеї скинений у безодню пітьми й не-свідомості титан, сеї позбавлений зору і сили, обстрижений з своєї політичної й національної свідомості Самсон. Треба було тільки подати йому сю чудотворну воду свідомості – тільки ж усе ходу не було, бо стеріг його пильно стоголовий цербер старого режиму»* [5, с. LXVII-LXVIII]. Керівна роль у формуванні нового суспільства також, згідно М. Грушевського, належить селянству і культурному вихованню: *«Українська культурна робота для українського села ще не закінчена ... Тільки коли вповні свідомі сільські верстви увіллуться в робітничі верстви міста, фабрики, шахти, та понесуть туди українську свідомість, українізуючи цю робітничу верству, замість самим підлягати її русифікаційному процесові, тільки тоді наша, фактично селянська Україна дійсно стане вповні робітничо-селянською країною»* [5, с. LXVIII].

Одним із найкритичніших періодів у випробуванні українського селянства стали хронологічні межі першої третини ХХ ст. Безкінечні війни, революції, стихійні лиха, більшовицькі заходи по знищенню селянина власника («військовий комунізм», голодомори, колективізація) з невеликою перервою на нову економічну політику.

З першого погляду українська історія 1917-1921 рр. Може здаватися історією військового протиборства між різними арміями, кожна з яких прагнула встановити свій контроль над українською територією. Однак, особливістю цих армій було те, що їх склад

підлягав сильним змінам. Були випадки, коли одні й ті ж самі солдати переходили по 3-4 рази з однієї армії в іншу, в решті-решт залишаючись в якомусь повстанському загоні. Це було зрозумілим явищем, бо головна частина солдат воюючих сторін складалася з насильно мобілізованих селян. Ефективність військово-політичного контролю над Україною залежала від того, як і наскільки кожна з сторін могла дати собі раду з українським селянством. Проблема з селянами, однак, полягала в тому, що як політична сила вони відзначалися дуже мінливими настроями. Селяни спочатку вітали кожену нову владу, яка обіцяла розв'язати земельне питання відповідно до їх інтересів, а пізніше розчарувалися нею в результаті не сповнених обіцянок, а в кінці повставали проти неї, якщо дозволяла військово-політична ситуація (або принаймні байдуже спостерігали її падіння). А далі весь цикл повторювався знову [4, с. 131]

В цей період селянський суспільний ідеал будовався на таких важливих складових частинах як земля, особиста воля, праця і прагнення до взаємодопомоги. Проте, не одна із існуючих на той час влад не забезпечувала реалізацію такого ідеалу. Тому селянство було змушене вдатися до повстанської боротьби проти всіх влад. За твердженням А. Граціозі: *«... тут [в Україні] розгорнувся перший селянський національно – та соціально-визвольний рух у столітті»* [3, с. 21]. На жаль, цей рух не дійшов до логічного завершення – повноцінного створення національної держави.

Проте, українське селянство зберегло найголовніше – прагнення населення до створення незалежної держави у вигляді республіки, адже республіканський устрій був характерний для державотворення українців з давніх-давен і проявлявся в часи Київської Русі, Запорозької Січі та Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр.

Республіка – це форма політичного устрою, де джерелом усіх видів влади є народ і вищі органи державної влади обираються громадянами на певний термін. В період існування Давньоруської держави згадуючи про республіканський устрій найчастіше описують Новгород та Псков, свідомо чи підсвідомо забуваючи про те, що основи республіканської форми правління були закладені як мінімум у VII-VIII ст. на території

України під час переростання у східних слов'ян органів племінного управління в державні органи влади [17, с. 25]. Сільські жителі України не могли не «згадати» давні традиції демократії. Адже, на багатьох територіях збереглися залишки селянської вольниці.

Становище селян України у 1917-1921 рр. було складним. Національні (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія УНР) та проросійські (більшовики, денікінці) органи влади не змогли вирішити головне селянське питання – аграрне. Жодна з цих влад, крім більшовицької на першому етапі, не дала селянам землю, що, звичайно, викликало їх невдоволення, яке згодом переросло в повстанський рух.

1917-1921 рр. характеризувалися чисельним і організованим спалахом повстансько-партизанського руху селян на території України. Він проявив себе у таких напрямках: березень-червень 1917 – аграрний; весна-зима 1918 – антигетьманський; весна – літо 1919 – антибільшовицький; осінь 1919 – зима 1920 рр. – антиденікінський, з 1921 – знову антибільшовицький. Крім цих напрямів, діяли повстанські загони, побудовані за принципами «селянської вольниці». Такі загони найчастіше носили місцевий характер, і спрямовувалися проти будь-якої з існуючих влад. Окремою сторінкою повстанства були бандитські формування, які не ставили перед собою ніякої політичної мети і діяли лише для власного збагачення. Селянська ідеологія негативно сприймала сильну владу: «німецько-австрійську», «більшовицьку» чи «білогвардійську», бо кожна з них, з точки зору селянства, мала вагомі недоліки [12, с. 73-74].

Процес створення повстанських загонів виглядав таким чином: організатори обходили всіх найбільш революційно-налаштованих селян, а також потерпілих від дій різних влад. З них створювалося головне ядро – чоловік 20-50. Вдень активісти і учасники повстання нічим себе не проявляли. Робота велася вночі. Створивши осередок, організатори встановлювали зв'язки з сусідніми селами. Через 2-3 тижні цілі волості були покриті густою сіткою таких бойових осередків, які давали в сукупності 5-6 озброєних формувань, кількістю до 2000 бійців [10, с. 17-18]. Подібна система, без жорсткої централізації,

не заважала повстанцям кожного села діяти окремо, або навіть скочуватися до мародерства. В деяких випадках процес організації йшов далі – повсталі волості об'єднувалися між собою, і в результаті майже цілі повіти ставали поза будь-якою владою [1, с. 218].

Найвищою формою організації селян було створення формувань державного типу – республік. Проте вони не мали ні економічних, ні територіальних засад, щоб стати окремими державами. Головне їх завдання – об'єднання селян на боротьбу з різними ворогами.

Виникали подібні квазідержавні утворення з метою самооборони, захисту результатів власної праці, а іноді для «слави парубоцької» чи для грабунку навколишніх сіл сусідів, слабких державних установ та знесилених військових частин. Часом до появи «селянських організацій» були причетні представники політичних партій і тоді виникав своєрідний симбіоз «селянської вольниці» та політичної ідеології [13].

Ю. Митрофаненко вважає, що до появи оригінальних селянських організацій часом призводили непродумані накази українських політичних лідерів. Зокрема, С. Петлюра в одній із своїх відозв писав: «Хай кожне село наводить в себе порядок!» Селяни розуміли це гасло по-своєму: «Кожна волость сама по собі!», тобто позбавлена контролю з боку центральної влади [13]. У вказаному контексті заслуговує на увагу думка М. Стахіва, що в умовах слабо розвиненої національної свідомості подібні республіки, за окремими винятками, «поза своєю волостью нікого не визнавали і не хотіли боротися за федеративну в своїм устрою, але назовні суверенну Українську Державу» [15, с. 72].

Проте, на нашу думку, більшість з відомих селянських республік мали чітко виражену проукраїнську позицію. Територіально селянські республіки виникали в різних регіонах Наддніпрянської України, діяли певний час і були знищені, головним чином, регулярними військовими частинами. Найвищий рівень селянської самоорганізації в контексті створення формувань державного типу, був на Київщині, Чигиринщині та Миколаївщині. Для створення класифікаційного ряду селянських республік ми беремо лише ті, за інформацією про які можна визначити вектори їх

боротьби з різними ворогами та певну політичну приналежність. Саме напрями повстанської боротьби та політична спрямованість і є головними критеріями для класифікації республік.

Всього взято дев'ять селянських республік, що діяли в різних регіонах Наддніпрянської України.

Баштанська республіка (1919-1920 рр.) існувала на території сучасного Баштанського району Миколаївської області. Столиця – Полтавка (Баштанка). Створена для боротьби з денікінцями. Республіка мала чітку військову структуру. Керівники – брати Петро та Іван Тури, Микола Прядко. Значний вплив мав Миколаївський більшовицький центр. Розгромлена білогвардійцями під командуванням генерала Я. Слацова в листопаді 1920 р.

Висунська народна республіка (1919-1920 рр.) діяла на території сучасного Березнегуватського району Миколаївської області. Столиця – Висуюсь. На чолі уряду республіки стояв есер-борьбист Федір Юхименко. В ідеології республіки простежується значний вплив Херсонського боротьбистсько-борьбистського центру. Активно боролися проти білогвардійців. Ліквідована денікінськими військами під командуванням генерала Н. Складорова в листопаді 1920 р.

Врадіївська Хліборобська республіка проіснувала з червня по липень 1919 р. на території сучасного Владіївського району Миколаївської області. Столиця – Велика Владіївка. Головнокомандуючим військових загонів «республіки» був колишній штабс-капітан К. Колос. Керівництво Владіївської Хліборобської республіки оголосило про співробітництво з Директорією УНР та спільну боротьбу проти радянської влади більшовиків і денікінців. Ліквідована більшовицькими військовими загонами Т. Гуляницького та І. Базарного

Летичівська (Меджибізька) республіка діяла в 1918-1919 рр. на території сучасного Летичівського району Хмельницької області. Столиця – Голосківка. Серед мешканців панували пробільшовицькі настрої. Відомий збройний конфлікт «летичівців» з полком отамана Волинця. Ліквідована листопаді 1919 р. петлюрівськими військами.

Медвинська республіка (серпень – жовтень 1920 р.) створена на Богуславщині

(сучасний Богуславський район Київської області). Столиця – Медвин. Виникла як антибільшовицьке повстання з орієнтацією на Директорію УНР. На чолі повстанського комітету стояв сотник Хома Лебедь (Сидоренко). Ліквідована регулярними частинами Червоної армії.

Мліївська республіка діяла з 1919 по 1922 рр. на території Чигиринського повіту. Столиця – село Мліїв. На чолі республіки стояв отаман Трохим Бабенко (Голий). Керівництво республіки підтримувало УНР і боролися проти більшовиків, білогвардійців та німців. Ліквідована під час спецоперації ЧК разом з Холодноярською республікою.

Пашківська республіка існувала в 1919-1920 рр. як кримінальне утворення без чітко визначеної політичної орієнтації. Її члени займалися грабунком навколишніх населених пунктів та ослаблених військових частин. У 1920 р. розгромлена повстанським відділом Я. Гальчевського (Орла). Керівників цієї організації було розстріляно отаманом «за напади на частини та транспорт української армії в 1919 р.» [2, с. 269-270].

Холодноярська республіка (1919-1922 рр.) – це самопроголошене державне утворення у Чигиринському повіті Київської губернії (нині Чигиринський район Черкаської області), в районі лісового урочища Холодний Яр, зі столицею в селі Мельники. Підтримували УНР, боролися проти німецьких окупантів, білих і червоних. Керували республікою брати Чучупаки: Олекса, Василь, Петро. Республіка була ліквідована під час спецоперації ЧК в 1922 р., коли холодноярських отаманів заманили у засідку.

Чигиринська республіка існувала з 1919 по 1920 рр. на території Чигиринського повіту Київської губернії. Столиця – Чигирин. На чолі республіки стояли брати Коцури: Свирид і Петро. В різні періоди воювали проти Директорії УНР, білогвардійців, холодноярців, а пізніше – і червоних. В літературі часто визначають статус республіки як радянська, бо її представники були опорою більшовицького режиму на Черкащині. Проте еволюція поглядів С. Коцура набагато складніша – від ідеалів української державності до більшовизму, а згодом і до анархокомунізму. Знищена більшовицькими військами.

Виходячи з наведеної інформації, вказані республіки представляли різноманітні спектри політичних пошуків селянства періоду Української національно-демократичної революції. Переважали серед них національні позиції, проте, з певними варіантами: унерівський (Холодноярська республіка, Мліївська республіка, Врадіївська Хліборобська республіка, Медвинська республіка) та націонал-соціалістичний (Висунська народна республіка). Крім того були республіки з радянсько-більшовицькою орієнтацією (Баштанська, Летичівська (Меджибізька)), анархо-махновською (Чигиринська) та бандитсько-кримінальною (Пашківська республіка).

Стосовно напрямів боротьби, ту значно важче, так як частина республік змінювали свої «ворогів», в залежності від військово-

політичної ситуації в регіоні. Але в загальних рисах, можна визначити такі напрями: антибільшовицький (Холодноярська республіка, Мліївська республіка, Врадіївська Хліборобська республіка, Медвинська республіка), антиденікінський (Висунська і Баштанська республіки), антиукраїнський (Пашківська, Чигиринська, Летичівська (Меджибізька) республіки).

Таким чином, класифікувати селянські республіки Наддніпрянської України в роки Української національно-демократичної революції можна за двома головними критеріями. По-перше, за політичною приналежністю: національні, більшовицькі, анархо-махновські та кримінальні. По-друге, за напрямами повстанської боротьби: антибільшовицькі, антиденікінські та антиукраїнські.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій В. М. Місцеві органи державної влади Української РСР в 1917 – 1920 рр. / В. М. Бабій. – К.: АН УРСР, 1956. – 268 с.
2. Гальчевський Я. Проти червоних окупантів / Я. Гальчевський. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. – 360 с.
3. Грациози А. Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917 – 1933 / А. Грациози. – М.: РОССПЭН, 2001. – 96 с.
4. Грицак Я. Українська революція, 1914 – 1923 рр.: нові інтерпретації / Я. Грицак // Матеріали засідань. Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Випуск 2. – С. 117-137.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський: в 11 т., 12 кн. – К.: Наукова думка, 1994. – Т. 1. До початку XI віка. – LXXVI. – 648 с.
6. Губський С. Селянські республіки на Миколаївщині під час революції 1917 – 1920 рр. / С. Губський // Українознавство. – 2015 – № 4(57). – С. 76-93.
7. Коваль Р. Повернення отаманів Гайдамацького краю / Р. Коваль. – К.: «Діокор», 2001. – 288 с.
8. Корольов Г. О. Баштанська республіка: селянська модель влади / Г. О. Корольов // Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921 рр. – 2008. – Випуск 3. – С. 172-176.
9. Котляр Ю. В. 1919. Висунська і Баштанська республіки (До 90-ої річниці проголошення) / Ю. В. Котляр. – Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2010. – 48 с.
10. Котляр Ю. В. Висунська і Баштанська республіки (до 90-ї річниці проголошення) / Ю. В. Котляр. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2010. – Історична бібліотека ЧДУ. – Кн. 3. – 92 с.
11. Котляр Ю. В. Врадіївська Хліборобська республіка / Ю. В. Котляр // Чорноморський літопис: Науковий журнал. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Випуск 5. – С. 50-53.
12. Котляр Ю. В. Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917 – 1925) / Ю. В. Котляр. – Миколаїв-Одеса: ТОВ ВіД, 2003. – 196 с.
13. Митрофаненко Ю. С. Феномен «множинної суверенності» революційної доби 1917 – 1920 рр. у контексті процесів національного державотворення / Ю. С. Митрофаненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://timso.koippo.kr.ua/blogs/index.php/Mitrofanenko/1918-1922>
14. Пономаренко М. Холодноярська республіка / М. Пономаренко // Черкаський край – земля Богдана і Тараса. – К.: Українські пропілеї, 2002. – С. 486-497.
15. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР / М. Стахів: у 8 т. – Торонто, 1968. – Т. 2. – 248 с.
16. Чос В. Мліївська республіка / В. Чос // Нова Січ. – 2007. – 7 листопада.
17. Шевчук В. П. Історія української державності / В. П. Шевчук, М. Г. Тараненко. – К.: Либідь, 1999. – 470 с.
18. Щербатюк В. Медвинське антибільшовицьке повстання 1920 року / В. Щербатюк // Вісник Академії праці та соціальних відносин. – 2009. – № 4. – С. 163-168.

Yu. Kotlyar,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

**THE PEASANT REPUBLICS OF DNIPRO UKRAINE:
THE CLASSIFICATION ISSUE**

The article provides a classification of the peasant republics of Dnipro Ukraine by political affiliation and areas of insurgent struggle. Peasant republics were the highest forms of peasant organization during years of the Ukrainian national-democratic revolution. However, they had no economic or territorial bases to become separate states. Their main purpose was to unite peasants to fight various enemies.

Nationally oriented positions, which included such variation as the Ukrainian People's Republic (UPR) models (the Kholodnyi Yar Republic, the Mliiv Republic, the Husbandry Republic of Vradiivka, and the Medvyn Republic) and the national-socialist formation (the People's Republic of Vysunsk), dominated among the discussed communities. Moreover, there existed republics with the Soviet-Bolshevik (the Bashtanka and Letychiv (Medzhybizh) Republics), the anarcho-makhnovist (the Chyhyryn Republic), and the bandit-criminal (the Pashkivka Republic) orientations.

Regarding the areas of rebel fighting and depending on the military-political situation in the region, some of republics changed their «enemies». In general, it could be identified the anti-bolshevism (the Kholodnyi Yar Republic, the Mliiv Republic, the Husbandry Republic of Vradiivka, and the Medvyn Republic), the anti-denikinist (the People's Republic of Vysunsk and the Bashtanka Republic), and the anti-Ukrainian (the Pashkivka, Chyhyryn, and Letychiv Republics) directions.

Key words: *peasant republics, rebellious movement, politics, revolution, Dnipro Ukraine.*

Рецензенти: *Сінкевич Є. Г., д.і.н., професор;
Тригуб О. П., д.і.н., професор.*

© Котляр Ю. В., 2017

Дата надходження статті до редколегії 23.02.2017